

ЕВОЛЮЦІЯ БРИТАНСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО РОМАНУ: ПЕРЕГЛЯД ІСТОРИЧНИХ ВИМІРІВ

У статті прослідковується еволюція британського історичного роману, починаючи від романтичного вальтерскотівського роману до сучасного постмодерністського історіографічного метароману. Окреслюються зміни, що зазнав британський історичний роман протягом століть, акцент ставиться на характерних рисах історичного роману в різні епохи в розрізі інтерпретації та репрезентації історичних подій. На прикладі британського роману можна спостерігати відхід з позиції усвідомленого історизму, притаманний романтичному та реалістичному історичним романам, до сприйняття історії як наративу у постмодерністському історіографічному метаромані. Виділяються п'ять шляхів репрезентації історії в сучасному британському романі.

Ключові слова: історія, історичний роман, історіографічний метароман, модернізм, постмодернізм, реалізм, романтизм.

В статье рассматривается эволюция британского исторического романа, которая берет начало с романтического вальтерскоттовского романа до постмодернистского историографического метаромана. Акцент ставится на характерных чертах исторического романа в эпохи романтизма, реализма, модернизма и постмодернизма в разрезе интерпретации и репрезентации исторических событий. На примере британского романа можно наблюдать смену позиции осознанного историзма, характерную для романтического и реалистического романов, до отношения к истории как к наративу в постмодернистском историографическом метаромане. Указываются пять способов репрезентации истории в современном историческом романе.

Ключевые слова: история, исторический роман, историографический метароман, модернизм, постмодернизм, реализм, романтизм.

The article deals with the evolution of British historical novel originated in romantic W.Scott's historical novel to postmodern historiographic metafiction. The characteristic features of historical novel in the epochs of Romanticism, Realism, Modernism and Postmodernism in the context of the historical events representation and interpretation are in the focus of attention. The British novel exemplifies shifting from the history-conscious position peculiar for romantic and realistic historical novels to treating history as a narrative in postmodern historiographic metafiction.

Key words: history, historical novel, historiographic metafiction, modernism, postmodernism, realism, romanticism.

Останнім часом питання інтерпретації та репрезентації історичного дискурсу в літературі набувають особливої популярності. Дослідники не тільки висвітлюють ці проблеми на матеріалі окремих творів, на кшталт Дани Шіллер, О. А. Толстих, а й розробляють власні класифікації розгортання історії в окремих літературних жанрах, наприклад, Джон Кей Адамс, досліджуючи наукову фантастику з метою з'ясування шляхів репрезентації історії, вказує, що маніпуляції з минулим, теперішнім і майбутнім формують три типи гіпотетичної історії – альтернативну, паралельну та майбутню [6,

с. 149-150]. Водночас потрібно зазначити, що спосіб побудови історичного простору сучасного роману кардинально відрізняється від вальтерскотівського роману, що можна пояснити загальною зміною відношення до історії. У нашій розвідці ми спробуємо прослідкувати як зміни у сприйнятті історії відбилися на моделюванні історичного роману у Великій Британії, від вальтерскотівського до постмодерністського історичного роману, тобто через еволюцію цього жанру роману окреслимо як були переглянуті традиційні історичні виміри.

Британський історичний роман зародився в епоху романтизму завдяки В. Скотту, який намагався максимально відтворити автентичну історію свого народу з його звичаями та місцевим колоритом. Правдиві описи побуту, звичаїв, математично точні аналізи економічних, соціальних та політичних причин конфліктів, що виникали серед різних класів, конкретні, майнові та практичні мотиви поведінки героїв, їх класова типовість – все це свідчить про існування сильного реалістичного струменю у творчості письменника. Скотт завжди вимагав, щоб письменники обов'язково наслідували правду життя, вміли підкреслити зв'язок, що існує між минулим та теперішнім, переконливо показавши розвиток, еволюцію історичних подій, боротьбу антагоністичних сил, довівши неминучість перемоги нового, біль високо і досконало організованого соціального устрою над примітивними, патріархальними відносинами, що відмирають [4, с. 201].

Звертаючись до історичних хронік та ретельно вивчаючи документальні джерела, В. Скотт не перетворює свої романи на документальну прозу про життя відомих історичних осіб. Останнім він надає другорядну позицію. Письменник постійно повторює, що митець не може обмежуватися лише історичними фактами, він має поєднувати історію з вигадкою, з фантазією, мета якої захоплювати та хвилювати читачів, змусити їх співпереживати персонажам роману, розділити з ними всі їх радощі та надії [4, с. 201]. Тож письменник відмежовує історію та літературу, як два відмінних дискурси, та висловлює віру в історичний прогрес.

Реалістичний історичний роман став логічним кроком розвитку романтичного вальтерскоттівського роману, в якому вже починають проявлятися реалістичні начала. Письменники-реалісти зображують події минулого з позиції усвідомленого історизму, відтворюючи у романі широко взятую історію, реальні події минулого та історичних особистостей. А. Г. Баканов зазначає, що історія розуміється при цьому як динамічний процес, що має свої витоки і свій перебіг. Минуле вимальовується у неповторності його соціально-політичного життя, духовної атмосфери, матеріальних прикмет і людських характерів. У епохах, що зображуються, письменники намагаються знайти визначаючі, ключові рухи та конфлікти: стурбованість проблемами свого часу змушує письменників уважно дивлятися в минуле, в якому вони вбачають джерело соціального та морального досвіду. Отже, реалістичний історичний роман став типом романної прози, в якому з допомогою специфічних художніх засобів з позиції усвідомленого історизму відтворюються події, що мають реально-історичну основу і побачені у світлі історичної перспективи [1, с. 46]. Тож можна стверджувати, що історія подається ретроспективно та виражено, усвідомлюється необхідність відповідності фактів і важливості відтворення специфічної психології та сприйняття світу людиною минулого.

Модернізм пориває з реалістичними традиціями, його не цікавить реальність як така, він нама-

гається створити власну реальність. Для модерністів поняття реальності розчиняється в алюзіях, ремінісценціях, у дзеркальних відображеннях одного в іншому. Письменники-модерністи баланують на межі реальності і вигадки, переходячи з одного стану в інший, не дотримуються хронології викладу подій, серед яких історичні події відтворені як уривки страшних спогадів минулого, від яких їх герої намагаються позбавитися у теперішньому. Минуле позбавляє їх щастя теперішнього та надії на майбутнє. Іншими словами, модерністи не дотримуються позиції історизму, а історія сприймається як сукупність розрізнених шматків минулого, що входять у теперішнє і впливають на сприйняття навколишнього світу. Спираючись на вчення Шпенглера, Ніцше, Маха та Бергсона, вони вже не бачать прогресивного розвитку історії, чому також посприяли події двох світових війн ХХ століття. Згадаємо Септимуса Воррен-Сміта з роману Вірджинії Вулф «Міссіс Делуей», який, незважаючи на закінчення війни, продовжував жити минулим, чув голоси померлого товариша, бачив і навіть спілкувався з ним. Це відлуння минулого накладалося на теперішнє і створювало його власну реальність, в якій він жив.

Починаючи з 1950-х років, за словами Домініка Хеда, британський роман стає одним із засобів створення і перетворення історії, а у 1990-х роках звертання до історичного роману є постійним явищем [13, с. 2-3]. Аналізуючи різницю у звертанні до історії у модерністів і постмодерністів, Лінда Хатчеон зазначає: «Минуле – це не те, від чого потрібно тікати, чого потрібно уникати або контролювати, як пропонують різні форми модерністського мистецтва завдяки своєму імпліцитному погляду на історію як на нічний жах. Минуле – це те, з чим ми маємо порозумітися. Протистояння призводить до визнання як обмеженості, так і сили минулого. Зараз у нас є доступ до історії через залишені нею сліди... Іншими словами, ми лише маємо уявлення про минуле, з нього конструюємо наші наративи або пояснення. Постмодернізм дійсно виявляє бажання зрозуміти сучасну культуру як продукт попередніх репрезентацій. Уявлення про історію стає історією репрезентацій» [16, с. 55].

Багато теоретиків постмодернізму наголошували на неможливості розказати правду про минуле або взагалі використовувати історію для презентації об'єктивного, абсолютного знання. Бачити минуле можна лише крізь перспективу власної культури, яка залежить від інтерпретатора (його походження, статі, політичних уподобання тощо). Історія нічим фундаментально не відрізняється від міфу чи художньої літератури [11; 16]. Література й історія – це паралельні форми письма, а їх різниця є питанням скоріше стилю, аніж змісту. Постмодерністська література грає з широким колом документальних джерел і літературних стилів, розглядаючи різноманітність історії і засобів її викладу як чудову втіху втрати ілюзії історичної впевненості [8, с. 205]. Всі наміри записати історію з погляду позитивістської чи емпіричної домінанти

були приречені на провал. Історія – це ще один наратив, чий парадигматичні структури нічим не відрізняються від вигаданих, а сама історія є рабиною власних нереалізованих міфів, метафор і стереотипів [10, с. 32]. Історичний дискурс описує те, що вже давно не існує, відійшло в небуття, але разом з тим воно існує у свідомості людей, відтворюючись у ньому завдяки уяві історика. З різних джерел історик черпає матеріал для будови фактичної канви своєї оповіді. Уява має реконструювати минуле для того, щоб ввести оповідь про нього у зв'язне русло опису, а потім і теоретичної інтерпретації. Історичний дискурс має ознаку мови і сконструйований з матеріалу, котрий сам по собі є мовою [12, с. 248]. Він, подібно до літературного твору, «відливається» у наративні конструкції. Його автор розповідає своєму читачеві про події, які відбулися у той чи інший момент часу, і саме ця обставина уподібнює його ремесло письменницькому [2, с. 424-425]. «Історія – це вигадка. Це – зовнішній обрис слів, що ми використовуємо, – говорить П. Акройд. – В межах екзистенційного відчуття минулого вона завжди з нами; вона існує, коли ми зараз говоримо» [18, с. 248]. І хоча факт як такий завжди залишається частиною історичної оповіді, у новому контексті він інколи отримує зовсім інше, відмінне від попереднього звучання. Цілісність наративу, його теоретичне і світоглядне підґрунтя обумовлюють платформу опису актуального матеріалу. Вписуючись в неї, здавалось, відомий факт виглядає по-іншому у викладі різних авторів [2, с. 429]. Як справедливо зауважила Елізабет Весселінг, «письменники-постмодерністи вважають своїм завданням не розповсюдження історичних знань, а дослідження самої можливості, природи і використання історичних знань» [19, с. 73].

Отже, теоретики сучасної постмодерністської літератури висловлюють впевненість, що історична розповідь є словесною вигадкою, форми якої мають набагато більше спільного з літературою, ніж з наукою. Ця ідея блискуче реалізується у романі Дж. Барнса «Історія світу в 10 ½ розділах», автор якого не раз підкреслює, що «історія – це зовсім не те, що трапилося. Історія – це лише те, що розповідають нам історики. ...Всі ми знаємо, що об'єктивна істина недосяжна, що будь-яка подія породжує багато суб'єктивних істин, а ми потім оцінюємо їх і вигадуємо історію, яка неначе розповідає про те, що сталося в дійсності, мовляв з точки зору Бога» [7, с. 241, 245].

В умовах радикально зміненого ставлення до історії та її інтерпретації оформлюється нова модифікація історичного роману, яку канадська дослідниця Лінда Хатчеон називає «історіографічною металітературою» (historiographic metafiction) [16], а Емі Дж. Еліас – «метаісторичним романом» (metahistorical romance) [11]. Нік Бентлі пояснює, що цей вид письма є історіографічним в тому сенсі, що він свідомо цікавиться, яким чином увічнена історія, і в цьому розумінні його більше турбує власне процес написання історії [9, с. 130]. Тож, спираючись на термін «історіографічна металіте-

ратура» Лінди Хатчеон та інтерпретуючи історіографію як сукупність досліджень в області історії, присвячених певній темі або історичному періоду, під історіографічним романом розуміємо роман про те, як створюється історичний за темою твір.

Історіографічний метароман став характерним явищем для письменників молодшого покоління (Джуліана Барнса, Пітера Акройда, Йена Мак'юена), яких відносять до письменників-постмодерністів. Разом з тим події минулого не залишили байдужим Джона Фаулза («Жінка французького лейтенанта», «Примха»), Ентоні Берджеса («Закоханий Шекспір») та інших письменників старшого покоління, скажімо Айріс Мердок, Вільяма Голдінга, Мюріел Спарк, слугуючи в основному історичними декораціями, на тлі яких розгортаються події.

Британських митців цікавить історія власної країни (війна Ірландії за незалежність, Лондонська велика пожежа, боротьба британських колоній за незалежність, Друга світова війна, життя відомих людей Британії), а також події всезагального характеру – біблейські сказання, фашизм і його прояви, ядерне бомбування японських міст, холодна війна, міжнародний тероризм тощо, що неодноразово відмічається у спеціальній літературі.

Історіографічний метароман відрізняється від традиційного історичного реалістичного роману декількома ознаками. Якщо реалістичний історичний роман є типом романної прози, в якому за допомогою специфічних художніх засобів з позиції усвідомленого історизму відтворюються події, що мають реально-історичну основу й прокреслену історичну перспективу; він відбиває історичний час, відображає головні соціально-політичні процеси, поряд з вигаданими вводить низку реальних історичних постатей, відображає психологію і сприйняття світу людиною минулого [2, с. 46-47], то автора історіографічного метароману не цікавить відтворення конкретного історичного періоду. Автор «власноруч» проводить незалежні історичні розвідки і заповнює прогалини, а його герої намагаються віднайти себе у минулому, що складається зі спогадів, документів, портретів, фотокарток, старих історій і міфів. При такому підході до викладу подій відтворення реальності ставиться під сумнів.

Історіографічний метароман виник в епоху постмодернізму і відповідно втілює ідеї постмодерністської філософії. Роману властива інтертекстуальність, пародійність, деконструкція, заперечення універсалізму і істини, кодування, гра на всіх рівнях, нелінійні за типом ризому просторо-часової структури, неприйняття ідей прогресу й інтерес до маргінального. Запропонована постмодернізмом модель історичного часу є, на думку Дельоза, більш загальною порівняно зі сталим варіантом трактування темпоральності, що передбачає принаймні дві взаємовиключні можливі проєкції її інтерпретації. За ідеєю Дельоза, концептуально можливе подвійне бачення історичного часу: є два часи – один складається тільки з теперішнього, а

другий – постійно розпадається на подовжений минулий і майбутній [3, с. 784-785]. Ця ідея практично втілена у творах П. Акройда, Дж. Барнса, Й. Мак'юена, Дж. Фаулза, А. С. Байетт, перш за все, завдяки інтертекстуальності, грі та пародії. Оскільки зник традиційний канон сприйняття історії і епоха втратила свій стрижень, історія стала благодатним ґрунтом для художніх розробок. Британські митці дотримуються власних ідей зображення історії, визнаючи, що навіть історія окремої людини є рівноцінною світовій історії.

Деякі дослідники, скажімо, Дана Шіллер [17] та О. А. Толстих [5], в межах британського історіографічного метароману виокремлюють неовікторіанський роман (neo-victorian novel), який Д. Шіллер визначає як такий, що перейняв постмодерністський підхід до історії і який охоплює (принаймні частково) традицію XIX століття. Він включає тексти, що переглядають специфічно вікторіанських попередників, тексти, що вигадують нові пригоди для звичних вікторіанських героїв, та «нову» вікторіанську літературу, що імітує літературні умовності XIX століття [17, с. 558].

Створюючи власну версію історії, що суперечить офіційній, британські письменники другої половини XX століття не дотримуються канонів традиційного реалістичного роману, що проявляється, перш за все, у пародії принципів побудови сюжету та образу героїв. А. М. Гугенбум, досліджуючи постмодерністську історичну літературу, висловлює впевненість, що для цього виду роману характерна саме пародія заперечуючих фактів (counterfactual parody) [14, с. 13]. Пародія поєднує модернізм з постмодернізмом, і є формою імітації, що характеризується іронічною інверсією, хоча і не завжди за рахунок пародійованого тексту. Пародія в історичному просторі британського роману другої половини XX століття – це наслідування з

критичною відмінністю, що більше окреслює різницю, ніж схожість [15, с. 5-6].

Аналізуючи британську літературу другої половини XX століття, можна визначити п'ять концепцій репрезентації історії у творах письменників зазначеного періоду. Британські митці пропонують такі підходи до зображення історії та історичних подій: переписування подій минулого (новий погляд на відомі історичні події, створення альтернативних біографій) – «Четтертон» (1987), «Будинок доктора Ді» (1993) П. Акройда, «Папуга Флобера» (1984), «Історія світу у 10 ½ розділах» (1989) Дж. Барнса; множинність і дзеркальність історії – «Хоксмур» (1985) П. Акройда, «Жінка французького лейтенанта» (1969) Дж. Фаулза, «Пособники і підбурювачі» (2000) М. Спарк; ідея історичного кільця – «Історична особистість» (1975) М. Бредбері, «Дитя слова» (1975) А. Мердок; історія постає як декорація, в рамках якої відбуваються події – «Зрима темрява» (1979) В. Голдінга, «Червоне і зелене» (1965) А. Мердок, «Парник на Іст-Рівер» (1973) М. Спарк, де окреме місце займає зображення майбутнього в минулому – «Дитя в часі» (1987) Й. Мак'юена, «Вдивляючись на сонце» (1986) Дж. Барнса, «Механічний апельсин» (1962) Е. Берджеса. Такий розподіл є дещо умовним, оскільки для британських митців другої половини XX століття притаманне поєднання різних елементів та експеримент з формою. При цьому спостерігаються часовий конгломерат в межах одного твору та розгортання нелінійної оповіді за типом ризику.

Отже, окреслення вектору розвитку британського історичного роману крізь епохи романтизму, реалізму, модернізму та постмодернізму демонструє поступовий зсув з позиції усвідомленого історизму на позицію історичного наративу, прирівнювання історії до літератури та підкреслення неможливості відтворення об'єктивного історичного знання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баканов А. Г. Английский исторический роман: Некоторые идейно-художественные проблемы / А. Г. Баканов // Литература Англии. XX век. / [под ред. К. А. Шаховой]. – К. : Вища школа, 1987. – С. 44–71.
2. Губман Б. Л. Современная философия культуры / Борис Губман. – М. : Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2005. – 536 с.
3. Можейко М. А. Событийность / М. А. Можейко // Постмодернизм. Энциклопедия. – Мн. : Интерпрессервис ; Книжный Дом, 2001. – С. 784–788.
4. Соловьева Н. А. Английская литература : Романтизм / Н. А. Соловьева, Б. И. Колесников // История зарубежной литературы XIX века / [под ред. Н. А. Соловьевой]. – М. : Высшая школа, 1991. – С. 114–211.
5. Толстых О. А. Английский постмодернистский роман конца XX века и викторианская литература : интертекстуальный диалог (на материале А. С. Байетт и Д. Лоджа) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.01.03 «Литература народов стран зарубежья (английская литература)» / О. А. Толстых. – Екатеринбург, 2008. – 24 с.
6. Adams J.-K. Science Fiction in Pursuit of History / Jon-K. Adams // Historiographic Metafiction in Modern American and Canadian Literature / [Ed. by B. Engler, K. Müller]. – Paterborn : Ferdinand Schöningh, 1994. – P. 147–161.
7. Barnes J. The History of the world in 10 ½ chapters / Julian Barnes. – London : Picador, 1990. – 384 p.
8. Bedggood D. (Re)Constituted Pasts : Postmodern Historicism in the Novels of Graham Swift and Julian Barnes / Daniel Bedggood // The Contemporary British Novel / [Eds. J. Acheson, S. Ross]. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2005. – P. 203–215.
9. Bentley N. History, Memory and Writing / Nick Bentley // Contemporary British Fiction / Nick Bentley. – Edinburgh : Edinburgh University Press, 2008. – P. 129–159.
10. Butler C. Post-Modernism. A Very Short Introduction / Christopher Butler. – Oxford, England : Oxford University Press, 2002. – 142 p.
11. Elias A. J. Sublime Desire : History and Post-1960s Fiction / Amy J. Elias. – Baltimore and London : Johns Hopkins University Press, 2001. – 320 p.
12. Gossman L. Between History and Literature / Lionel Gossman. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University Press, 1990. – 412 p.
13. Head D. The Cambridge Introduction to Modern British Fiction, 1950–2000 / Dominic Head. – Cambridge, England : Cambridge University Press, 2002. – 307 p.

14. Hoogenboom A. M. A Voyage through History : Comparing Julian Barnes' «A History of the World in 10 ½ Chapters» to Elisabeth Wesseling's descriptions of the postmodernist historical novel [Електронний ресурс] / A. M. Hoogenboom. Doctoral Thesis. – Режим доступу : <http://www.julianbarnes.com>
15. Hutcheon L. A Theory of Parody : The Teachings of Twentieth-Century Art Forms / Linda Hutcheon. – London : Methuen, 1985. – 144 p.
16. Hutcheon L. The Politics of Postmodernism / Linda Hutcheon. – London : Routledge, 2002. – 222 p.
17. Shiller D. The Redemptive Past in the Neo-Victorian Novel / Dana Shiller // Studies in the Novel. – 1997. – Vol. 29, # 4. – P. 539–560.
18. Vékony A. «I Think Real Worlds Escape from Books»: Interview with Peter Ackroyd / Attila Vékony // Atlantis. – 1997. – Vol. XIX, # 2. – P. 242–249.
19. Wesseling E. Writing History as a Prophet: Postmodernist Innovation of the Historical Novel / Elisabeth Wesseling. – Amsterdam and Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 1991. – 218 p.

© Шуба Ю. В., 2010

Стаття надійшла до редколегії 06.05.10 р.